

Nederlandse samenvatting

Dit proefschrift beschrijft studies over pro sociaal en antisociaal gedrag bij kinderen en de hieraan gerelateerde situationele en dispositionele factoren. Of pro sociaal en antisociaal gedrag hun oorsprong vinden in karaktertrekken van het kind en dus dispositionele factoren de oorzaak ervan zijn, of dat specifieke kenmerken van de situatie ten grondslag liggen aan pro sociaal en antisociaal gedrag is al in verschillende studies eerder onderzocht. In deze onderzoeken zijn dispositionele en situationele factoren echter bijna altijd apart bekeken. Op welke wijze deze factoren gezamenlijk pro sociaal en antisociaal gedrag beïnvloeden is slechts in een enkele studie onderzocht. Dit proefschrift beschrijft daarom de samenhang van zowel situationele als dispositionele factoren met pro sociaal en antisociaal gedrag met bijzondere aandacht voor het samenspel van deze factoren.

Pro sociaal en antisociaal gedrag

Pro sociaal gedrag is gedrag ten behoeve van andermans welzijn dat door de persoon zelf geïnitieerd wordt (Eisenberg, Fabes, & Spinrad, 2007) en het manifesteert zich in handelingen als helpen, troosten en doneren (Dunfield, Kuhlmeier, O'Connell, & Kelley, 2011; Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Pannebakker, & Out, 2010). Naast het positieve effect van pro sociaal gedrag op de omgeving van het kind, heeft pro sociaal gedrag ook gunstige gevolgen voor het kind zelf, zoals betere schoolprestaties en betere sociale vaardigheden (Caprara, Barbaranelli, Pastorelli, Bandura, & Zimbardo, 2000; Crick, 1996).

In eerder onderzoek zijn diverse dispositionele voorspellers van pro sociaal gedrag gevonden, zoals een beter ontwikkelde zelfcontrole en hogere niveaus van empathie (Aguilar-Pardo, Martínez-Arias, & Colmenares, 2013; Batson & Ahmad, 2001). Daarnaast kunnen ouders het pro sociale karakter van hun kind beïnvloeden (Carlo, McGinley, Hayes, Batenhorst, & Wilkinson, 2007). In dergelijk onderzoek wordt pro sociaal gedrag benaderd als karaktertrek van een individu. Een andere groep studies gaat uit van de situationele afhankelijkheid van pro sociaal gedrag. Dit wil zeggen dat pro sociaal gedrag niet wordt gezien als eigenschap van het individu, maar als gedrag dat

afhankelijk is van de specifieke situatie waarin iemand zich bevindt. Prosociaal gedrag komt bijvoorbeeld vaker voor wanneer mensen geobserveerd worden door anderen en wanneer mensen een goed voorbeeld van anderen zien of wanneer de begunstigde een bekende is (Engelmann, Herrmann, & Tomasello, 2012; Kallgren, Reno, & Cialdini, 2000; Oh & Hazler, 2009). Dergelijke situationele factoren zijn misschien zelfs belangrijker dan dispositionele factoren voor het ontstaan van sociaal gedrag (Van IJzendoorn et al., 2010). Er zijn daarnaast echter ook aanwijzingen dat dispositionele factoren van invloed kunnen zijn op de gevoeligheid voor situationele factoren (o.a., Izuma, Matusmoto, Camerer, & Adolphs, 2011).

Antisociaal gedrag zoals agressie of pesten wordt, in tegenstelling tot sociaal gedrag, vaak in verband gebracht met negatieve uitkomsten voor het kind, zoals slechtere schoolprestaties en relatieproblemen (Pouwels & Cillessen, 2013; Van Lier & Crijnen, 2005). Antisociaal gedrag wordt meestal beschouwd als karaktertrek van het kind, maar er zijn ook studies die aantonen dat kenmerken van de situatie van invloed kunnen zijn op antisociaal gedrag (Milgram, 1974; Zimbardo, 2004; Zimbardo, Maslach, & Haney, 2000). Antisociaal en sociaal gedrag worden soms gezien als de uiteinden van eenzelfde continuüm zijn. Er zijn inderdaad negatieve verbanden gevonden tussen sociaal en antisociaal gedrag bij kinderen en adolescenten (o.a., Carlo et al., 2014; Hastings, Zahn-Waxler, Robinson, Usher, & Bridges, 2000). In andere studies was de samenhang tussen sociaal en antisociaal gedrag daarentegen zwak; bovendien werden voor beide typen gedrag andere voorspellers gevonden (o.a., Krueger, Hicks, & McGue, 2001). Indien sociaal en antisociaal gedrag inderdaad twee verschillende constructen zijn, dan is het belangrijk om beide constructen ook als zodanig te behandelen in onderzoek. Dit is zeker belangrijk wanneer op basis van dergelijk onderzoek interventies ontwikkeld worden met als doel het verminderen van antisociaal gedrag en het stimuleren van sociaal gedrag.

Dit proefschrift

De studies die in dit proefschrift beschreven worden, zijn uitgevoerd binnen de Generation R Studie, een prospectief cohort dat de groei, gezondheid en ontwikkeling van kinderen vanaf het foetale leven volgt (Jaddoe et al., 2012; Tiemeier et al., 2012). Hoofdstuk 2 beschrijft de ontwikkeling van door ouders gerapporteerde agressie bij kinderen van anderhalf jaar tot zes jaar. Deze herhaalde metingen van agressie, in combinatie met scores van door ouders gerapporteerd sociaal gedrag, hebben gediend voor de selectie van een kleinere steekproef met meer gedetailleerde metingen bij deelnemers op achtjarige leeftijd. In Hoofdstuk 3 tot en met 5 is gebruik gemaakt van deze metingen en twee hiervan worden hieronder besproken.

Het meten van sociaal gedrag. Onderzoek naar sociaal gedrag richt zich vaak op moreel redeneren (o.a., Pratt, Arnold, Pratt, & Diessner, 1999). Daarnaast wordt sociaal gedrag veelvuldig gemeten door middel van vragenlijsten (o.a., Carlo, Hausmann, Christiansen, & Randall, 2003). Op deze wijze wordt gemeten wat mensen denken en zeggen te doen, maar er wordt niet onderzocht of zij zich inderdaad ook sociaal gedragen. Rapportage over het eigen sociale gedrag kan sterk afwijken van het daadwerkelijk vertoonde gedrag (Salmivalli, Lagerspetz, Björkqvist, Österman, & Kaukiainen, 1996). Hetzelfde geldt voor de rapportages van ouders over het sociale gedrag van hun kind (Holmgren, Eisenberg & Fabes, 1998). Daarom wordt in dit proefschrift sociaal gedrag gemeten door middel van observaties.

Allereerst is er gebruik gemaakt van een doneertaak waarbij de deelnemende kinderen een videoclip van een goed doel te zien kregen (Van Ijzendoorn et al., 2010). Na afloop van de videoclip kregen de kinderen de mogelijkheid om recent verdiend geld te doneren aan dit goede doel. De ene helft van de kinderen kreeg direct na de videoclip een fragment te zien van een kind dat geld doneert aan hetzelfde goede doel, de andere helft kreeg dit fragment niet te zien. Op deze wijze kon onderzocht worden of een verschil in de situatie ook tot een verschil in donerend gedrag leidt bij de deelnemende kinderen. Eerder onderzoek bij volwassenen liet namelijk al zien dat het voordoen van sociaal gedrag een effectieve manier is om dit gedrag bij een ander te stimuleren (Kallgren et al., 2000).

Een tweede manier om prosociaal gedrag te observeren is door middel van het Prosociale Cyberball Spel (PCS; Riem, Bakermans-Kranenburg, Huffmeijer, & Van IJzendoorn, 2013; Vrijhof et al., 2016), een aangepaste versie van het online balspel Cyberball (Crowley, Wu, Molfese, & Mayes, 2010; Williams, Cheung, & Choi, 2000). Met deze taak werd ook antisociaal gedrag geobserveerd. In het PCS gooiden de deelnemende kinderen samen met drie andere online spelers een bal over. Met een toetsenbord kozen de kinderen zelf naar wie zij de bal gooiden. Na enige tijd sloten twee van de medespelers de derde medespeler uit van het spel door geen bal meer naar deze persoon te gooien. Prosociaal en antisociaal gedrag werden in deze taak gemeten door de hoeveelheid ballen die het kind naar de buitengesloten speler gooide in deze fase van het spel. Kinderen die eveneens minder ballen naar de derde medespeler gooiden, gingen mee in de uitsluiting. Kinderen die juist méér naar de buitengesloten speler gooiden, compenseerden voor het uitsluitende gedrag van de andere spelers. De deelnemende kinderen konden zich daarnaast ook passief opstellen door niet duidelijk één kant te kiezen. Om ook tijdens het PCS het effect van de situatie te onderzoeken, speelden de kinderen het spel twee keer. Eenmaal werd een voor hen onbekende speler buitengesloten en eenmaal een bekende speler. Eerder onderzoek wees namelijk uit dat prosociaal gedrag toeneemt als het om een bekende gaat (Oh & Hazler, 2009). De bekende speler tijdens het PCS was de onderzoeksassistent. De onbekende speler was van hetzelfde geslacht en dezelfde leeftijd als de onderzoeksassistent.

Het effect van de situatie op prosociaal en antisociaal gedrag

De resultaten van mijn studies laten zien dat de situatie waarin kinderen zich bevinden van invloed kan zijn op zowel prosociaal als antisociaal gedrag. Zo lieten de resultaten uit Hoofdstuk 3 zien dat de hoeveelheid geld die kinderen doneren afhankelijk is van de situatie: kinderen die een ander kind zagen doneren gaven meer geld aan het goede doel dan kinderen die dit voorbeeld niet te zien kregen. Dit komt overeen met eerdere studies. Een ander afval zien oprapen zorgde er bijvoorbeeld voor dat mensen minder snel zelf afval op de grond gooiden, en lezen over gedrag dat

in overeenstemming is met wat moreel juist is leidde tot een toename in donaties (Freeman, Aquino, & McFerran, 2009; Kallgren, Reno, & Cialdini, 2000). Dat mensen een voorbeeld van pro sociaal gedrag volgen, komt waarschijnlijk omdat zij aan de heersende sociale norm willen voldoen, omdat zij geconfronteerd worden met een voorbeeld van hoe te handelen in een (nieuwe) situatie, of omdat het pro sociale gedrag de wens doet ontstaan om een beter mens te zijn (Bandura, 1977; Freeman et al., 2009; Kallgren et al., 2000).

Vertrouwdheid met degene die hulp nodig heeft is een andere situationele factor die tot meer pro sociaal gedrag kan leiden (o.a., Oh & Hazler, 2009). In Hoofdstuk 4 is dit effect echter niet gerepliceerd: tijdens het PCS compenseerden de kinderen gemiddeld gezien niet méér voor de uitsluiting van een bekende dan voor de uitsluiting van een onbekende medespeler. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de kinderen de onderzoeksassistent niet goed genoeg kenden om deze meer te verdedigen dan de onbekende speler. Kinderen varieerden daarentegen wel in hun pro sociale en antisociale gedrag richting een bekende en onbekende speler. Sommige kinderen gooiden extra veel ballen naar de bekende speler terwijl zij de onbekende speler buitensloten, terwijl andere kinderen het omgekeerde patroon lieten zien of hetzelfde gedrag vertoonden bij zowel de bekende als de onbekende speler. Deze variatie in gedrag kon niet door dispositionele factoren zoals empathie en zelfcontrole voorspeld worden. Wellicht hebben andere situationele factoren een rol gespeeld. Zo waren de twee ‘pesters’ die de derde speler buitensloten mogelijk een rolmodel voor sommige kinderen, waardoor zij zich niet pro socialer naar de buitengesloten persoon gedroegen.

De afwezigheid van een relatie tussen pro sociaal gedrag gemeten met de doneertaak en met het PCS is een andere aanwijzing voor de situationele afhankelijkheid van pro sociaal gedrag. Kinderen die zich in de ene taak pro sociaal gedroegen, lieten niet meer pro sociaal gedrag zien in de andere taak. Kinderen die volgens hun ouders hoog scoorden op pro sociaal gedrag en laag op antisociaal gedrag gedroegen zich ook niet pro socialer tijdens de doneertaak of het PCS. Tussen andere vormen van pro sociaal gedrag, zoals helpen, delen en troosten, is in eerder onderzoek ook

geen relatie gevonden (Dunfield et al., 2011). Dat een prosociale karaktertrek ten grondslag ligt aan verschillende vormen van prosociaal gedrag lijkt hiermee dus minder waarschijnlijk.

Hoewel antisociaal gedrag meestal gezien wordt als een karaktertrek (o.a., Porsch et al., 2016), zijn in Hoofdstuk 2 en 4 aanwijzingen gevonden dat ook situationele factoren dit gedrag kunnen beïnvloeden. Zo bleek er in Hoofdstuk 2 slechts een zwak verband te zijn tussen antisociaal gedrag zoals gerapporteerd door de ouders en gerapporteerd door de docent. Ofschoon bij de rapportage over antisociaal gedrag ouders niet gevraagd werd uitsluitend te rapporteren over de thuissituatie en docenten niet uitsluitend over de schoolsituatie, kan dit zwakke verband wel impliceren dat kinderen met name antisociaal gedrag vertonen in één situatie: thuis of op school. Indien verschillende mensen vanuit een andere context het gedrag van eenzelfde kind beschrijven kan er inderdaad een groot verschil ontstaan in hun rapportage (Achenbach, McConaughy, & Howell, 1987; Hinshaw, Han, Erhardt, & Huber, 1992). Een dergelijk verschil ontstaat mogelijk door situationele verschillen in antisociaal gedrag (Dirks, De Los Reyes, Briggs-Gowan, Cella, & Wakschlag, 2012).

De resultaten uit Hoofdstuk 4 lijken er ook op te wijzen dat antisociaal gedrag afhankelijk kan zijn van de situatie waarin kinderen zich bevinden. Zoals hierboven besproken hingen diverse dispositionele factoren niet samen met het prosociale en antisociale gedrag van kinderen tijdens het PCS. Desondanks lieten de deelnemers wel verschillen zien in hun prosociale en antisociale gedrag richting de bekende en onbekende speler. Deze verschillen laten de veranderlijkheid zien van het gedrag van kinderen tijdens het PCS.

De samenhang van dispositionele factoren met prosociaal en antisociaal gedrag

De resultaten uit Hoofdstuk 2, 3 en 4 wijzen op de situationele afhankelijkheid van prosociaal en antisociaal gedrag. Om ook te onderzoeken of dispositionele factoren een rol spelen bij (sommige vormen van) prosociaal gedrag is in Hoofdstuk 5 gekeken naar de samenhang tussen de anatomie van de hersenen en doneergedrag van kinderen. Hieruit bleek dat een dikkere cortex in delen van de

laterale orbitofrontale cortex en pars orbitalis en delen van de pre- en postcentrale cortex gerelateerd was aan hogere donaties. Doneren heeft dus ook een neuroanatomisch component. Dit sluit aan bij de samenhang tussen pro sociaal gedrag en dispositionele factoren zoals perspectief nemen, moreel redeneren en empathie die uit andere studies naar voren is gekomen (o.a., Batson & Ahmad, 2001; Carlo & Randall, 2002). Deze studies impliceren hiermee dat pro sociaal gedrag tot het karakter kan behoren.

In Hoofdstuk 2 is een dispositionele kant van antisociaal gedrag gerapporteerd. Ofschoon de relatie tussen de ouder- en docentrapportages van antisociaal gedrag zwak was, zijn er in deze studie kinderen die zowel thuis als op school antisociaal gedrag vertonen. Kinderen die volgens hun ouders tussen anderhalf jaar en zes jaar hoge en toenemende niveaus van agressie lieten zien, zijn volgens hun docenten antisociaal, vergeleken met kinderen met gemiddelde of lage agressieniveaus over de tijd. Het antisociale gedrag lijkt voor deze kinderen dus een pervasieve vorm aan te nemen. In Hoofdstuk 2 bleek daarnaast dat meerdere metingen verspreid over de tijd van door ouders gerapporteerde agressie niet beter waren in het voorspellen van docent gerapporteerd antisociaal gedrag dan de ouder rapportage op slechts één meetmoment. Dat roept de vraag op naar de toegevoegde voorspellende waarde van herhaalde metingen van gedrag.

Samenspel situationele en dispositionele factoren

In Hoofdstuk 3 is het samenspel van situationele en dispositionele factoren onderzocht. Wanneer angstige kinderen en kinderen met lagere niveaus van autistische trekken een ander kind zagen doneren, gaven zij meer geld aan een goed doel dan minder angstige kinderen en kinderen met meer autistische trekken. Daarnaast doneerden angstige kinderen minder wanneer er geen pro sociaal model was, vergeleken met kinderen die minder angstig waren. Dit komt overeen met andere studies waaruit blijkt dat dispositionele factoren de gevoeligheid voor situationele factoren kunnen beïnvloeden (o.a., Ellis, Boyce, Belsky, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2011; Pozzoli & Gini, 2010).

Het is hiermee echter nog niet duidelijk hoe situationele en dispositionele hoofdeffecten zich tot elkaar verhouden. Eerder onderzoek liet zien dat de eigenschap persoonlijke verantwoordelijkheid van invloed was op prosociaal gedrag, maar alleen als dit samenging met lage groepsdruk van leeftijdsgenoten. Wanneer deelnemers veel groepsdruk ervoeren was er geen effect van persoonlijke verantwoordelijkheid op prosociaal gedrag (Pozzoli & Gini, 2010). Het is mogelijk dat het effect van dispositionele factoren op prosociaal en antisociaal gedrag vooral sterk is als situationele factoren zwak of afwezig zijn. Bij de aanwezigheid van krachtige situationele factoren worden de effecten van dispositionele factoren wellicht zeer klein of verdwijnen deze.

Conclusie

De resultaten beschreven in dit proefschrift laten zien dat, ondanks de hoge (financiële of relationele) kosten en lage baten, een substantieel deel van de kinderen zich prosociaal gedroeg in de doneertaak en/of tijdens het PCS. Daarmee laat dit proefschrift zien dat kinderen van 8 jaar oud prosociaal kunnen handelen ten aanzien van een hulpbehoevend persoon, ofschoon zij hier geen voordeel van hebben en de kosten hoog zijn. Deze vormen van prosociaal gedrag lijken daarom altruïstisch van aard.

Naast prosociaal gedrag werd ook antisociaal gedrag onder de loep genomen in de studies van dit proefschrift. Er waren echter weinig kinderen die over de verschillende metingen consistent antisociaal of prosociaal gedrag lieten zien. Dit bevestigt dat prosociaal en antisociaal gedrag deels situationeel afhankelijk zijn. Desondanks moeten dispositionele factoren nog steeds meegenomen worden in onderzoek naar prosociaal en antisociaal gedrag. Met name omdat hun interactie met situationele factoren tot verschillend gedrag kan leiden bij kinderen. Bovendien vonden we dat de anatomie van de hersenen samenhangt met hoeveel geld kinderen doneren. Dit benadrukt dat in ieder geval één vorm van prosociaal gedrag ook deels een eigenschap van het kind kan zijn.

Voor toekomstig onderzoek is het interessant om te kijken naar de effecten van verschillende situationele factoren op vormen van prosociaal gedrag. Bovendien is onderzoek naar de

implementatie van situationele factoren in het echte leven, zoals een pro sociaal model, van belang. Wanneer bijvoorbeeld publieke figuren en ook ouders zich bewust zijn van hun functie als rolmodel, zou dit een positief effect kunnen hebben op de samenleving en in het bijzonder op kinderen. Ook blijft het voor vervolgonderzoek belangrijk om pro sociaal gedrag te observeren en niet afhankelijk te zijn van gerapporteerde percepties en intenties van pro sociaal gedrag. Want alleen door het daadwerkelijke gedrag zijn anderen geholpen.